

Владимир Вукашиновић
Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Београд

Годишња Светосавска беседа

Завршне године 20. столећа и прву деценију века у коме живимо обележило је једно, до сада небивало – са смелошћу додајемо благословено - интересовање широке црквене јавности за настанак и развој богослужбеног живота наше помесне цркве.

Иако је само интересовање било, како рекосмо, благословено, начини на који се оно манифестовало много пута нису. Са великим жаљењем, овде подсећамо на чињеницу да нису сви полемичари били ни духовно нити интелектуално квалификовани да у расправама на прави начин учествују. Тако се често могао чути један мучан и једностран, веома често *ad hominem* а понекад и *ad baculum* арсенал аргумената којима су се поједини дискутантни служили. Неки од учесника у поменутој дебати више пута су се позивали на светосавске темеље односно светосавску традицију која се мора имати у виду приликом разрешавања литургијских недоумица које потресају нашу црквену стварност, претендујући, где експлицитно а где имплицитно, да су управо они баштиници, сведоци и браниоци те традиције. Као саставне елементе ових темеља односно традиције – наводили су феномене једнообразности на синхронијском и потпуну сакралност литургијског текста, литургијског слова, који, самим тим, не трпи никакве измене нити промене на дијахронијском плану. Да ли су, када тако нешто тврде, они у праву или ствари, ипак, стоје другачије? Другим речима, да ли је Свети Сава на овај начин описан, историјски Сава или тек плод нечије, на фактима неутемељене, вере и полемичке потребе?

До одговора на ово питање можемо доћи – само и једино – болним, трезвеним, дугим и мукотрпним радом на ретким и разасутим изворима наше давне прошлости. Овај рад мора да буде лишен идеолошке острашћености и жеље, свесне или несвесне, да се одређена теологија, овога пута литургијска, учитава уместо да се ишчитава из извора који су нам доступни и које и даље морамо да откривамо. Ту, подсетимо се, основну лекцију великог гретешког архимандрита и оца савремене српске историографије, нажалост, неки од нас још увек нису савладали.

Пређимо са речи на дела. Покушајмо да у пар цртица скицирамо богатство литургијских стилова кроз које је пролазио Свети Сава од рођења па

све до упокојења у Трнову. На основу ове скице бићемо у стању да назремо најважније: Сава није само живео и молио се у различитим литургијским традицијама већ их је активно стварао, мењао и преумеравао молитвени живот Српске цркве у свом времену.

У каквом је богослужбеном поретку Свети Сава одрастао? Време Савиног детињства и ране младости поклапа се са четвртим, завршним периодом развоја Охридске архиепископије као црквеног и литургијског центра региона. У њој се богослужења врше двојезично, баштинећи кирило-методијевско предање кроз дело њихових ученика, пре свега Климента и Наума, изграђено на древном студитском литургијском поретку.

У понечему другачији литургијски поредак Сава је затекао када је 1191. године крочио на тло Свете горе. На њој је богослужбени живот регулисан на основу Атонско-студитског синаксара који се формирао од средине 10. до 12. века на темељу друге редакције Студитског синаксара, настале у Солуну. Ова редакција послужила је као основа за типик Велике лавре Атанасија Атонског да би након тога, његовим утицајем на остале светогорске обитељи, обликовала богослужбени живот Атонске горе.

У таквој монашко-богослужбеној традицији духовно се формира Свети Сава током свог седмогодишњег боравка у Ватопеду. Овакав богослужбени поредак Сава ће, за кратко време, увести у обновљени манастир Хиландар. Хагиограф Теодосије о томе пише: „Када се скупило братство у Господу узаконише [Сава и Симеон] по обичају службу и устав пјенија као што навикоше од Ватопеда [...]“

Прва озбиљна Савина литургијска интервенција у богослужбеном животу наше цркве била је замена овога устава новим, Хиландарским типиком, насталим на основу другачијег предлошка него што су то били светогорски. Хиландарски типик је Свети Сава, заједно са својим помоћницима, превео и прерадио, највероватније 1199. године, на основу преписа Евергетидског типика који је донео из Цариграда. Евергетидски типик, такође, припада фамилији студитских устава али је настао на основу другачије редакције него што је то случај са атонским обитељима. У његовој основи налази се прва, цариградска редакција Студитског синаксара, која је прешла дуг пут – преко монашких центара Мале Азије у којима се помешала са јаким јерусалимским утицајима, да би се у виду типика манастира Васкрсења Христовог на Галисијској гори у близини Ефеса, једног плода тог сусрета традиција, крајем 11. века вратила у Цариград да послужи као основа за типик манастира Богородице Евергетиде.

Овакву варијанту богослужбеног поретка као и литургијске књиге усклађене са њом Сава ће пренети са Свете горе у Србију почетком 13. века и увести је прво у студеничку архимандрију а онда у друге манастире своје отаџбине. Тај процес, започет увођењем Студеничког типика, био је догађај од толике важности – пошто се њиме мењао богослужбени поредак у Срби-

ји - да су га оба Савина хагиографа са посебном пажњом истакла. Доментијан, као живи сведок Савине делатности описао је овај феномен, средином 13. века, рекавши да Сава „[...] све постави на сваком добром закону и пренесе сваки узор Свете горе у своје отачаство [...]“ Педесетак година касније, Теодосије то још јасније казује рекавши да Сава „у црквама установљаваше по чину сва предања у словословљу и пјенију која у Светој гори навиче[...]“

Прва фаза овог процеса била је завршена пре Савиног повратка у Свету гору, што такође констатују оба биографа: Доментијан, рекавши да су свете цркве поучаване од богоносног кир-Саве у свему добро успевале у божанственим службама и у духовним песмама, а Теодосије, додајући да је Сава добро уредивши све по чину у манастирима и правило црквенога устава и иночкога живота узаконио.

Сава је рад на увођењу и развијању новог богослужбеног поретка у Србији још интензивније наставио да врши као архиепископ. Теодосије то на више места бележи. На једном месту кратко, скоро лаконски: „У манастирима сабираше зборове инока и предаваше им да држе уставе законске и службе црквене“, а на другом опширније и за нас важније: „Тамо у све недеље и велике празнике као што имађаше обичај од Свете горе у цркви састављаше свеноћна богослужења и вршећи свету божанствену службу попове и ђаконе и подђаконе и чаце посвећиваше[...]“

Пресудан утицај на даљи развој богослужбеног живота Српске цркве и јачање утицаја саваитских молитвених образаца имао је први хаџилук у Свету Земљу архиепископа Саве 1230. године. Током тог путовања Сава је имао прилике да се сретне са развијеним формама тзв. новосаваитске богослужбене синтезе, плодом труда палестинских монаха на прерађивању прве цариградске редакције Студитског синаксара која је у другој половини 10. века продрла и у сам Јерусалим и палестинске манастире - управо оним што данас називамо Јерусалимским типиком.

Новине у богослужењу српског архиепископа и његово увођење нових литургијских обичаја у Србију до којих је дошло по повратку са првог хаџилука, опет примећују оба хагиографа. Теодосије то казује на краћи, директнији начин рекавши за Саву да: „[...]у свима манастирима предаваше да се држе уставе и обичаји иночкога живота као што беше видео у Светој гори и у Палестини и у Азији“. Доментијан, пишући опширније, на изванредан начин рекапитулира Савино литургијско дело – основну тему ове беседе – рекавши за Саву да је „примивши прво васељенско законоположење [студитски богослужбени поредак] и више опет достигавши јерусалимскога исправљења [јерусалимски поредак] и обоје добро сложивши, и од обојега пробирајући најбоље утврђиваше [давши своју литургијску синтезу, тзв. Савину литургијску реформу] на пребивање увек будуће. И тако успеваше, исправљајући црквено утврђење и законско исправљење“.

Из свега раније реченог јасно произилази да је Светом Сави феномен тзв. литургијске једнообразности, на начин како он данас бива (не)схваћен од стране његових најватренијих промотера, био апсолутно стран. Он је према литургијском плурализму источног хришћанства заузео идентичан став као и његов нешто млађи савременик, монах Никон из манастира Пресвете Богородице на Црној гори, северно од Антиохије Сиријске, који је у свом класичном уводу у типик који је саставио средином 11. столећа, сличну ситуацију описао и разрешио рекавши: „Наишао сам на колекцију различитих Типика студитских и јерусалимских, и ни један се није слагао са другим, нити студитски са студитским нити јерусалимски са јерусалимским, и бивајући веома збуњен овим испитао сам мудре старце, и оне који се разумеју у те ствари[...]“

У овом, можемо са сигурношћу рећи, најдинамичнијем периоду српског црквеног живота, Свети Сава није био само сведок или учесник литургијских промена – многе од њих су проистекле из његове свете, благосиљајуће, деснице.

Шта је то у Савиној личности омогућило овакав став и приступ? На првом месту, дубока лична уроњеност у молитвени живот Цркве која, благодаћу Божијом, рађа способност разликовања битног од споредног, променљивог од непроменљивог, вечног од пролазног. На другом месту, квалитет „школе“ коју је завршио – пустињског универзитета Свете горе, који је са свим богатством и шаренилом нација, језика, богослужбених израза, савршеног споја здраве богослужбене традиционалности и литургијских слобода оставио трајни утицај на њему. Треће, и не мање важно, било је његово искуство путовања и онога шта су му она донела кроз упознавање различитих народа и њихових култура. Не смемо заборавити да једна од главних препрека за усвајање оваквог светосавског духа, од које је Сава започео да нас ослобађа – али тај процес морамо завршавати сами, свако у свом животу и свако у свом времену – јесте својеврсна провинцијална инерција, конзервативизам проистекао из страха од другачијег и традиционализам изникао из непознавања историјског развоја онога што је наше, који се манифестује кроз патолошко везивање само за оне форме и облике у којима смо се родили, одрасли и на које смо научили.

Из свега овог до сада реченог јасно произилази да ни рад Светог Саве нити друга питања литургијских полемика која и данас привлаче нашу пажњу не могу бити успешно решена без познавања литургијских извора, разумевања њиховог настанка, развоја и промена и способности теолошког интерпретирања поменутих феномена. Наивни историјски романтизам, невешто чепркање по маргинама извора, аматерски ентузијазам у богословском мишљењу и злонамерно манипулисање необразованијима од себе – у озбиљном свету свештенога богословља немају шта да траже.